

УДК 342.739

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.30>**Анатолій Савченко,***здобувач кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

ЕВОЛЮЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ПОЛЬЩІ

Стаття присвячена дослідженню еволюції конституційно-правового регулювання права на приватну власність у Польщі. Обґрунтовується доцільність вивчення історичних аспектів конституційного регулювання права на приватну власність у країнах ЄС, особливо досвіду Польщі, як з огляду на використання позитивного досвіду Польщі на шляху до євроінтеграції, так і в розрізі того, що на певних історичних етапах на окремих українських землях ці питання врегульовувалися польським законодавством.

Виділено й охарактеризовано чотири основні етапи еволюції конституційно-правового регулювання права на приватну власність у Польщі. Перший етап, що тривав до 1918 р., характеризувався відсутністю єдиного конституційно-правового регулювання права на приватну власність, оскільки польські землі перебували в складі трьох різних держав. Другий етап почався з проголошення незалежності Польщі в 1918 р., тривав до початку Другої світової війни. Аргументується положення, що саме в міжвоєнний період у Польщі закладено підвалини демократичного регулювання права приватної власності, а низка положень, прийнятих у цей історичний період, продовжує діяти в сучасному польському законодавстві. Третій етап почався після закінчення Другої світової війни та характеризується зростанням демократичних досягнень у сфері регулювання права на приватну власність, що здобуті в міжвоєнний період, і законодавчим утравдженням соціалістичних підходів до власності. Четвертий етап почався 1989 р. з унесення змін до Конституції Польської Народної Республіки. У межах цього етапу, у свою чергу, пропонується виділити два періоди. Перший період характеризується запровадженням першочергових законодавчих змін, спрямованих на демократизацію регулювання права на приватну власність і його приведення у відповідність до основних міжнародних нормативно-правових актів у сфері прав і свобод людини та громадянина. Другий період пов'язаний із процесом вступу Польщі до ЄС і супроводжується приведенням національного законодавства, у тому числі й актів, що регламентують право на приватну власність, у відповідність до норм і стандартів ЄС. Такі зміни відбувалися як перед вступом Польщі до ЄС, так і після набуття нею статусу країни-члена ЄС. Також робиться висновок, що основні етапи еволюції конституційно-правового регулювання права на приватну власність у Польщі та Україні загалом є досить схожими.

Ключові слова: права людини, конституційні права, власність, приватна власність, право на приватну власність, права людини в ЄС.

Постановка проблеми. Як відомо, власність відіграє важливу роль у сфері суспільних відносин, а приватна власність є одним із основних стовпів ринкової економіки. Право приватної власності є провідним економічним правом людини та громадянина, належна реалізація й захист якого має виключне значення для функціонування будь-якої сучасної демократичної держави. Право приватної власності посідає важливе місце в системі прав і свобод людини та громадянина, про що свідчить його закріплення в низці міжнародних нормативно-правових актів. Дослідження еволюції конституційно-правового регулювання права на приватну власність дасть змогу краще

зрозуміти зміст цього конституційного права. Водночас вивчення досвіду окремих країн Європейського Союзу (далі – ЄС) у конституційно-правовому регулюванні прав і свобод людини та громадянина актуалізується з урахуванням конституційного закріплення положень щодо незворотності європейського та євроатлантичного курсу України [1]. Аналіз саме досвіду Польщі в цьому аспекті вбачається актуальним як з огляду на використання позитивного досвіду Польщі на шляху до євроінтеграції, так у розрізі того, що на певних історичних етапах на окремих українських ці питання врегульовувалися польським законодавством.

Метою статті є дослідження основних історичних етапів становлення конституційно-правового регулювання права на приватну власність у Польщі.

В Україні окремі засади конституційно-правового регулювання права на приватну власність у державах ЄС, у тому числі й еволюційні аспекти цієї проблематики, досліджувалися такими вченими, як Ю.С. Гаєвська, В.В. Галуцько, Л.А. Івершенко, Ю.В. Кириченко, В.В. Остапенко, Ю.В. Ткаченко та інші. Разом із тим проблемам еволюції конституційно-правового регулювання права на приватну власність в окремих країнах ЄС у вітчизняній юридичній науці приділялося недостатньо уваги.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження еволюції правового регулювання права на приватну власність у науковій літературі пропонуються виділяти відповідні історичні етапи. Наприклад, Л.А. Івершенко наводить такий хронологічний ряд розвитку систем права приватної власності: приватна власність на засоби виробництва, передусім на раба й землю (рабовласницька держава); система, яка допускала подрібнення права власності серед безлічі окремих приватних власників (феодална епоха); система, за якої вважалося за необхідне зосередження правомочності в руках єдиного власника (епоха класичного капіталізму); система, що розглядає право власності як набір правомочностей, які можуть нескінченно поділятися, комбінуватися й рекомбінуватися (XX ст.) [2, с. 49].

Польські науковці початки конституційно-правового регулювання права приватної власності в польському праві відносять до XVIII ст. Саме тоді Закон про уряд від 3 травня 1791 р., а також Закон про міста від 18 квітня 1791 р. запровадили гарантію власності на товари, що належать міщанам [3, с. 183]. XIX століття привнесло свої особливості в розвиток польського конституціоналізму з погляду еволюції права власності. Вони ґрунтувалися на кількох нормативно-правових актах, які були досить різними за своєю сутністю. Так, Конституція Варшавського герцогства від 22 липня 1807 р. [4] у ст. 69 проголошувала, що Кодекс Наполеона буде цивільним законодавчим актом Варшавського герцогства. Конституція Королівства Польського від 27 листопада 1815 р. [5] прийняла формулу власності як священну й недоторканну інституцію, що підлягає надзвичайному захисту. Стаття 26 цього акта проголошувала, що вся властивість будь-якого типу є священною та недоторканою. Жоден орган влади не має права порушувати

його ні за яких обставин. Кожен, хто вторгнеться в чужу власність, буде вважатися порушником громадської безпеки й підлягає покаранню як такий. Органічний статут Королівства Польського від 26 лютого 1832 р., виданий Миколою I, визнав майно священним і недоторканим як для окремих осіб, так і для їхніх об'єднань [6]. До кінця Першої світової війни Сеймська конституційна комісія Тимчасової Державної Ради Королівства Польського розробила проект конституції, який мав стати основою відродженої польської держави. Цей документ передбачав право приватної власності, визнаючи його недоторканим. Повна або часткова експропріація допускалася лише на підставі закону, мала супроводжуватися загальною корисністю та справедливою компенсацією. Цей документ, незважаючи на те що він підготовлений напередодні відновлення незалежності Польщі, так і не реалізований після закінчення Першої світової війни, проте низка його положень знайшли відображення та розвиток у подальшому під час підготовки й прийняття Конституції Польщі [7, с. 136]. Розроблено й низку інших проектів конституції, підходи до регулювання права власності в яких суттєво різнилися.

Важливою подією в правовому регулюванні права приватної власності стало прийняття 17 березня 1921 р. Конституції Польщі [8]. У названому акті питанню права власності приділялася увага в низці статей. Так, відповідно до ст. 95 цієї Конституції, Республіка Польща забезпечувала на своїй території повний захист життя, свободи та власності для всіх незалежно від походження, національності, мови, раси чи віросповідання. Тобто на конституційному рівні заборонялися будь-які прояви дискримінації щодо реалізації права на приватну власність за ознаками походження, національності, мови, раси, віросповідання тощо. Широко питання права власності врегульовано в ст. 99 Конституції Польщі 1921 р. Зокрема, проголошувалося, що Республіка Польща визнає всю власність (як окремих громадян, так й об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування та, нарешті, самої держави) як одну з найважливіших основ суспільної системи та правового порядку й гарантує всім жителям, установам і громадам захист своєї власності. Позбавлення або обмеження права власності допускалося лише у випадках, передбачених законом з міркувань вищої суспільної корисності та за умови відповідної компенсації. Тобто Конституція Польщі допускала експропріацію, проте тільки у випадках, передбачених законом, і виключно за умови компенсації експро-

прийованого майна. Ця ж стаття передбачала, що лише закон може встановлювати, які товари та якою мірою мають бути виключно державною власністю й наскільки права громадян і їхніх юридично визнаних асоціацій на безкоштовне використання землі, води, корисних копалин та інших природних скарбів можуть бути обмежені з міркувань вищої суспільної корисності. Окрема увага в аналізованій конституції приділялася питанню власності на землю. Зокрема, закріплювалася норма, що земля як один із найважливіших факторів існування нації та держави не може бути об'єктом необмеженої торгівлі, а закони повинні регулювати право на придбання землі та регулювання обороту землі з урахуванням положення, що сільськогосподарська система Республіки Польща має базуватися на фермерських господарствах, які перебувають у приватній власності. Варто також відзначити Закон Польщі «Про придбання нерухомого майна іноземцями», який прийнятий 24 березня 1920 р., тобто за рік до прийняття Конституції Польщі, і діє в Польщі й по теперішній час (з відповідними змінами та доповненнями) [9]. Цей законодавчий акт установлював особливості права власності на нерухоме майно стосовно іноземців.

Після 14 років дії Конституції Польщі 1921 р. була замінена новою конституцією. Конституційний акт від 23 квітня 1935 р. [10] установив іншу модель держави з домінуючою роллю виконавчої влади, уособленої Президентом, та обмеженою роллю парламенту [11]. На відміну від Конституції 1921 р., нова Конституція Польщі не містила окремих положень, присвячених регулюванню права власності. Отже, саме в міжвоєнний період у Польщі закладено підвалини демократичного регулювання права приватної власності, а низка положень, прийнятих у цей історичний період, продовжує діяти в сучасному польському законодавстві.

Після закінчення Другої світової війни в Польщі відбулися політичні зміни, була запроваджена система народної демократії, де влада належала трудящим міст і сіл. Конституція Польщі 1935 р. була скасована, а довоєнні ідеї, виражені в ст. 99 Конституції Польщі 1921 р. та концептуально підтримувані в Конституції 1935 р., згідно з якою приватна власність громадян була однією з найважливіших основ суспільного ладу та правового порядку, не знайшли продовження в нових суспільно-політичних реаліях. На їх місці з'явилися нові концепції ролі та значення власності, які тісно пов'язані з проголошеною економічною системою, заснованою на соціальній, головним чином

державній власності на засоби виробництва [3, с. 185]. Ці положення виражено в змісті нової Конституції Польської Народної Республіки від 22 липня 1952 р. [12]. У цей історичний період польські вчені виділяють такі види власності [13, с. 191–192]:

а) суспільна власність, до якої, у свою чергу, включається державна власність (загальнодержавна), а також кооперативна власність (групова власність). Зокрема, ст. 8 Конституції Польської Народної Республіки декларувала, що загальнодержавною власністю є родовища корисних копалин, води, державні ліси, шахти, дороги, залізничний, водний і повітряний транспорт, засоби зв'язку, банки, державні промислові заводи, державні господарства та державні машинні центри тощо, відповідно до ст. 11, Польська Народна Республіка підтримувала розвиток різних форм кооперативного руху в місті та на селі й надавала йому всебічну допомогу, відповідно, кооперативне майно як суспільна власність забезпечувалося особливим захистом (у 1953 р. прийнято спеціальний Декрет про захист суспільної власності [14]);

б) індивідуальна власність. Так, ст. 12 Конституції Польської Народної Республіки вказувала на визнання й захист індивідуальної власності та права на спадщину землі, будівель та інших засобів виробництва, що належать селянам і ремісникам;

в) особиста власність громадян. Стаття 13 Конституції Польської Народної Республіки гарантувала повний захист і право на спадщину особистої власності громадян.

Така ситуація тривала до кінця 1980-х рр., коли в Польщі почалися демократичні процеси, які цілковито позначилися й на конституційному регулюванні права на приватну власність. 29 грудня 1989 р. внесені зміни до Конституції Польської Народної Республіки, які передбачили, що Республіка Польща гарантує свободу господарської діяльності незалежно від форми власності, а також захищає власність і право на спадщину й забезпечує повний захист особистої власності, а експропріація дозволена лише для забезпечення суспільних цілей і за умови справедливої компенсації [15]. Ці положення дали змогу внести відповідні зміни до Цивільного кодексу Польщі [16], Закону «Про землеустрій та експропріацію нерухомого майна» [17] і низки інших законодавчих актів. Зокрема, Цивільний кодекс Польщі вже виділяв особисте майно фізичних осіб, державну, муніципальну та приватну власність.

Остаточний перехід до демократичних засад регулювання права на приватну власність у Польщі оформлений із прийняттям

2 квітня 1997 р. Конституції Польщі [18], яка є чинною й на теперішній час. Так, відповідно до ст. 21 цього акта, Польська Республіка охороняє власність і право спадкування. Експропріація допустима лише, якщо вона здійснюється в публічних цілях і тягне за собою справедливе відшкодування. У свою чергу, ст. 64 Конституції Польщі декларує, що кожен може мати право власності, інші майнові права, а також право успадкування. Власність, інші майнові права, а також право успадкування користуються рівним для всіх правовим захистом. Право власності може бути обмежено тільки на підставі закону й тільки в тих межах, у яких він не суперечить суті права власності. Чергові суттєві зміни до конституційно-правового регулювання права на приватну власність у Польщі відбулися у зв'язку з її вступом до ЄС. Для набуття членства в ЄС Польщі довелося привести низку положень свого національного законодавства, у тому числі й актів, що регламентують право на приватну власність, у відповідність до норм і стандартів ЄС. Такі зміни відбувалися як перед вступом Польщі до ЄС, так і після набуття нею статусу країни-члена ЄС, стосувалися виконання Польщею взятих на себе зобов'язань у сфері регулювання права на приватну власність. Наприклад, протягом 12 років із моменту вступу до ЄС Польща мала зняти стосовно громадян ЄС обмеження щодо права власності на землю та іншу нерухомість.

Висновки

На основі проведеного дослідження можемо виділити чотири основні етапи еволюції конституційно-правового регулювання права на приватну власність у Польщі.

Перший етап тривав до 1918 р. й характеризувався відсутністю єдиного конституційно-правового регулювання права на приватну власність, оскільки польські землі перебували в складі трьох різних держав, відповідно, на окремих територіях спостерігалися суттєві відмінності в підходах до такого регулювання.

Другий етап почався з проголошення незалежності Польщі в 1918 р., тривав до початку Другої світової війни. Історико-правові дослідження саме цього періоду є особливо актуальними для України, оскільки значна частина українських земель у міжвоєнний період перебували в її складі. Конституція Польщі 1921 р. досить детально врегульовувала питання приватної власності, зокрема визначалися умови експропріації та закріплювалися окремі особливості реалізації права на землю. Також у цей період прийнято низку законодавчих актів, які

регламентували ті чи інші аспекти права на приватну власність у Польщі. Саме в міжвоєнний період у Польщі закладені підвалини демократичного регулювання права приватної власності, а низка положень, прийнятих у цей історичний період, продовжує діяти в сучасному польському законодавстві.

Третій етап почався після закінчення Другої світової війни, тривав до 1989 р., характеризується згоранням демократичних досягнень у сфері регулювання права на приватну власність, що здобуті в міжвоєнний період, і законодавчим упрощенням соціалістичних підходів до власності.

Четвертий етап почався 1989 р. з унесення змін до Конституції Польської Народної Республіки. У межах цього етапу варто виділяти два окремі періоди. Перший період характеризується запровадженням першочергових законодавчих змін, спрямованих на демократизацію регулювання права на приватну власність і його приведення у відповідність до основних міжнародних нормативно-правових актів у сфері прав і свобод людини та громадянина. Цей процес можна вважати завершеним із прийняттям Конституції Польщі 1997 р. Другий період пов'язаний із процесом вступу Польщі до ЄС і супроводжується приведенням національного законодавства, у тому числі й актів, що регламентують право на приватну власність, у відповідність до норм і стандартів ЄС. Такі зміни відбувалися як перед вступом Польщі до ЄС, так і після набуття нею статусу країни-члена ЄС і стосувалися виконання Польщею взятих на себе зобов'язань у сфері регулювання права на приватну власність. Отже, основні етапи еволюції конституційно-правового регулювання права на приватну власність у Польщі та в Україні є досить схожими.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Івершенко Л.А. Конституційне право людини і громадянина на приватну власність в Україні та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 240 с.
3. Kaźmierczyk A., Michałowska K. Ewolucja prawa własności w okresie transformacji gospodarczych przełomu XX i XXI wieku. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*. 2014. № 362. S. 182–195.
4. Konstytucja Księstwa Warszawskiego z 1807 roku. URL: <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/teksty-polskich-konstytucji/76723,Konstytucja-Ksiestwa-Warszawskiego-z-1807-roku.html>.

5. Ustawa Konstytucyjna Królestwa Polskiego z dnia 27 listopada 1815 r. URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/kpol/1815-r0.html>.

6. Statut Organiczny Królestwa Polskiego z 1832 roku. URL: <https://www.infor.pl/prawo/konstytucja/teksty-polskich-konstytucji/76631,Statut-Organiczny-Krolestwa-Polskiego-z-1832-roku.html>.

7. Orzechowska A. Pojęcie własności w debacie przed uchwaleniem Konstytucji z 17 marca 1921 r. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza*. 2014. № 84. S. 135–148.

8. Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19210440267>.

9. Ustawa z dnia 24 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19200310178>.

10. Ustawa Konstytucyjna z dnia 23 kwietnia 1935 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19350300227>.

11. Stawicki R. Prawa i wolności obywatelskie w Polsce po 1918 r. w świetle rozwiązań konstytucyjnych – zarys historyczno-prawny.

URL: <https://www.senat.gov.pl/gfx/senat/pl/senatopracowania/25/plik/ot-607.pdf>.

12. Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19520330232>.

13. Radwański Z. Ogólne uwagi o pojęciu własności osobistej w kodeksie cywilnym. *Studia Prawnicze*. 1970. № 26–27. S. 181–198.

14. Dekret z dnia 4 marca 1953 r. o wzmoczeniu ochrony własności społecznej. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19530170068>.

15. Ustawa z dnia 29 grudnia 1989 r. o zmianie Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19890750444>.

16. Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19640160093>.

17. Ustawa z dnia 29 kwietnia 1985 r. o gospodarce gruntami i wywłaszczaniu nieruchomości. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19850220099>.

18. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19970780483>.

Anatolii Savchenko. Evolution of the connotational and legal regulation of the right to private proprietary right in Poland

The article examines the evolution of the constitutional and legal regulation of the right to property in Poland. It gives grounds for studying the historical aspects of the constitutional regulation of the right to property in the EU member countries, in particular the experience of Poland due to two reasons: in order to draw on Poland's positive experience of European integration; and due to the fact that these issues were regulated by the Polish law in some Ukrainian lands in some historic periods.

The author identifies and describes four major historic periods of the constitutional and legal regulation of the right to property in Poland. The first period, which lasted till 1918, was characterized by the absence of the uniform system of the constitutional and legal regulation of the right to property because Polish lands belonged to three different states. The second period started when the independence of Poland was declared in 1918 and lasted till World War II. The author develops the argument that it is in the interwar period that the foundation for the democratic regulation of the right to property was laid; moreover, a number of regulations adopted in this historic period are still in force in contemporary Polish legislation. The third period started after World War II and was characterized by winding down democratic achievements in the field of the regulation of the right to property that had been attained in the interwar period and providing a legislative framework for socialist approaches to property. The fourth period started in 1989 when the Constitution of the Polish People's Republic was amended. It is suggested that two periods should be distinguished within this period. The first period is characterized by the introduction of the legislative changes aimed at the democratization of the regulation of the right to property and its harmonization with the major international laws and regulations relating to human and citizen's rights and freedoms. The second period is connected with Poland joining the EU and is accompanied by harmonizing its national legislation, including the laws and regulations that regulate the right to property, with the EU norms and standards. The changes in question were made both before Poland joined the EU and after it acquired the EU full membership status. The conclusion is drawn that the major periods of the evolution of the constitutional and legal regulation of the right to property in Poland and Ukraine are quite similar.

Key words: human rights, constitutional rights, property, private property, right to property, human rights in the EU.